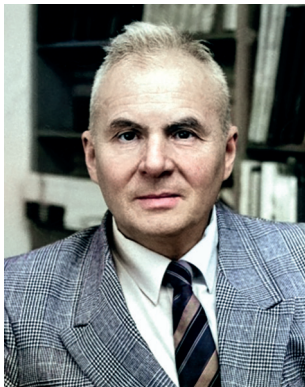

Nemeskürty István

(1925–2015)

Nemeskürty Dezső százados reggelente kilovagolt, majd hazatért reggelizni a pécsi Rét utcai házukhoz, „hogya utána a vegyesdandár-parancsnokságra menjen, munkahelyére”. Egy ilyen reggeli alkalommal kisfia, István egy óvatlan pillanatban fölkapaszkodott a ló hátára, és az elindult vele az óvodába, amely előtt nagy csődület támadt. A százados úr kisfia lóháton...

„Ebből a gyerekből katona lesz” – mondta a lovaskaland végén a büszke apa, aki fényképen is megörökítette az esetet. (Persze azért otthon a csizmaszárból előhúzott nádpálcával irgalmatlanul elfenekelte gyermekét.) A nevezetes fotó élete végéig Nemeskürty István íróasztala fölött függött.

Jóllehet az apa, Nemeskürty (eredetileg Grössinger) Dezső hivatásos katona volt, a família tagjainak többsége polgári mesterséget űző középosztálybeliként hordozta vállán az ország sorsát, és mint ilyenek, civilként „szívélyes távolságtartással kezelték” egyenruhás rokonukat. A német eredetű, de a 17. század óta Moson, Sopron és Győr vármegyékben élő családban falusi tanítók nemzedékei váltották egymást, mígnem Grössinger papa dunaalmási gőzhajózási tisztviselőként megismerte, majd feleségül vette a szomszéd falu, Neszmély postamesterének a leányát, nemeskürty Kiss Lenkét. Az ebből a frigyből származó leány polgári iskolai tanárnő, az 1895-ben született Dezső a nagyváradi m. kir. honvéd hadapródiskola elvégzését követően a m. kir. Honvédség hivatásos katonája, a legkisebb gyerek, Sándor kertész lett.

Grössinger Dezső fiatal tisztként megjárta az első világháború keleti frontját, ahol 1914-ben súlyos fejlövést kapott. Sebesüléséből egy év alatt gyógyult fel, ezt követően maga kérte újbóli frontra vezénylését. A budapesti 1. honvéd gyalogezred I. zászlóalj 3. század századparancsnokaként 1915. december 7-én, a Monte San Michele északi lejtőjén, Doberdónál lezajlott olasz betörés során olasz fogságba esett, ahonnan háromszori sikertelen szökési kísérlet után csak 1919-ben tért haza. Előbb Budapesten, a mai Mária Terézia laktanyában szolgált, majd 1928-ban a pécsi vegyesdandár-parancsnokságra helyezték vezérkari tisztnek, 1931-től haláláig a Ludovika Akadémia harcászattanára volt, őrnagyi rendfokozatban.

1921-ben, Neszmélyen ismerkedett meg a Komáromban élő, de Neszmélyen szülőbirtokkal rendelkező Keleti József állategészségügyi főfelügyelő és Ludányi Hérics Róza lányával, Keleti Annával. A marhakórt fölfedező, nagy tekintélyű állatorvos szakember bizalmas viszonyban állt Darányi Ignác miniszterrel, akinek rendszeresen adott tanácsot mezőgazdasági és állategészségügyi kérdésekben. Felesége, a mélyen vallásos, de felvilágosult gondolkodású Hérics Róza műkedvelő színjátszóként egy alkalommal szülőfalujában, Ászáron a szintén ott született Jászai Marival is fellépett Szophoklész *Elektrájában*. Anna lányuk ugyancsak művelt polgárlány volt, aki a Felvidéken önálló szavalóestekkel lépett fel. Trianon súlyos veszteségként érte a családot, 1919 elején a csehszlovák bevonulás elől menekülve el kellett hagyniuk komáromi otthonukat. A családi legendárium szerint Keleti nagypapa, a lelkes magyar hazafi néhányadmagával ekkor alapította meg dacból a Duna magyar oldalán Újszőnyből a mai Komáromot. Grössinger Dezső is akkortájt magyarosította nevét az édesanyja családjának szülőfalujából, a Nyitra megyei Nemeskürtből képzett Nemeskürtyre, amikor Keleti Annának udvarolni kezdett.

Nemeskürty Dezső és Keleti Anna 1924 augusztusában kötött házasságot Neszmélyen. A frigyükből 1925. május 14-én született fiúgyermek már a Nemeskürty családnevet viselte, és a keresztségben az István keresztnévet kapta. Márta nevű húga 1928-ban látta meg a napvilágot.

A hívő katolikus értelmiségi családban a gyermek Nemeskürty nyiladozó értelmét, érdeklődését főként irodalomkedvelő anyai nagyanyja és édesanyja formálta. Előbbi adta kezébe negyedik elemista korában Eötvös Károlynak a zsidóság elleni tisztaeszlári vérvádperről a zsidóság védelmében írt, *A nagy per* című művét, mondván, hogy ehhez tartsa magát egész életében. Nemeskürtynek – visszaemlékezése szerint – még hetvenévesen is fülébe csengett a nagymama intelme: „e hazában mindenki magyar, senkit sem szabad üldözni vagy

csúfolni [. . .]. Meg ne halljam, hogy szidod a zsidókat, tótokat vagy akárkiket!” Édesanyja, aki „túl a nyolcvanon is több mint száz verset tudott kívülről”, ültette el benne egyebek közt Jókai és Gárdonyi műveinek szeretetét. A család Pécestt, később Budapesten, a nagyapa Fővám téri hatszobás lakásában színes társasági életet élt, ahol művelt emberek, színészek, tábornokok, értelmiségiek fordultak meg. Pesten gyakran volt vendég náluk a Ludovika parancsnoka, Jány Gusztáv.

Nemeskürty a nyarakat többnyire a neszmélyi falusi idillben töltötte, ahol anyai nagyapja, „hét gyermekének is tágas” nyaralójában ismerkedett a tájjal, a történelemmel, a paraszti élet fáradtságos, de alkalmanként örömteli világával. Ha valamit megkívánt, neki is meg kellett dolgoznia az áráért a napszámokkal együtt. Így tanult meg kaszálni, kapálni, szántani, tehenet fejni, lovak patáját tisztítani, és ami élete végéig elkísérte: a munka, a napszámos, a nálánál idősebb tiszteletét, „főleg, ha kérges a tenyere”.

Egy évtized a katonaiskolákban

Gyermekként nem készült katonának, katonaiskola előtti életét „elveszett paradicsom”-ként írta le egy kései visszatekintésében. Olvasni és tanulni szeretett, otthon Tolsztoj, Csehov, Goethe, Madách történeteit hallgatta édesanyjától, és már elemista korában Petőfit olvasta. Testvérével, Mártával együtt nyelveket tanultak, német és francia kisasszony járt hozzájuk, színházba, hangversenyekre és kirándulni vitték őket a gondos szülők és a rokonok. Nemeskürty nyolc-kilencévesen verseket írogatott, amelyekből egyet a *Tündérvásár* című népszerű hetilap is közölte. 1934-ben édesanyja a bencés gimnáziumba íratta be, ahol sikeres felvételit tett.

Ebből az idilli gyerekvilágból ragadta ki édesapja korai halála 1934 őszén. Az első világháborús fejseb okozta és a hadifogságban szerzett szervi problémákat felerősítette a katonai, politikai eseményektől (Hitler kancellárrá kinevezése 1933 januárjában, a bécsi összecsapások 1934. februárban, a szociáldemokrata és más politikai ellenfelekkel való fegyveres leszámolás Ausztriában, a háborús készülődés) meggyötört idegrendszer.

Az apa halála után a család lába alatt recsegní-ropogni látszott az egész világ, Nemeskürty ezért a polgári tanulmányok helyett a katonaiskolát választotta, jelentkezett a Zrínyi Miklósról elnevezett pécsi m. kir. Honvéd Középiszkolai Nevelőintézetbe. Visszaemlékezése szerint ezzel a döntéssel apja örökségét, korán félbeszakadt életét és pályáját kívánta folytatni. Valószínűleg édesapja

katonai pályafutása is hozzájárult, hogy a közel kétezer jelentkezőből a felvételi eljárás végére azon 28 közé került, aki 1935 szeptemberében Pécssett fölölthette magára az aranygombos kék zubbonyt az álló, piros vitézkötéses keménygallérral és a fekete posztó nadrágot, azaz „cőger” lett. Ez nem melleleg anyagi könnyebbséget is jelentett a családnak, mert a tandíjként (valójában a fehérnemű-ellátásért és a kincstári egyenruháért, az útikészletért, valamint a teljes ellátásért) a tisztgyerekeknek évente csak 116 pengőt, az árváknak még ennek is a töredékét kellett fizetniük.

Amikor Nemeskürty 1935-ben, matróruháas kisfiúként, tízévesen bevonult a pécsi Szigeti út 100. alatt álló, Alpár Ignác tervezte honvéd kadétiskolába, amelynek főépülete előtt a szigetvári Zrínyi Miklósnak a Zsolnay porcelángyárban készített eozin mellszobra állt, az intézmény katonai jellege a trianoni békeszerződés tiltó rendelkezései miatt még rejtve volt. Az ott tanító tiszteket még tanárnak, főtanárnak, tanácsnoknak, főtanácsnoknak nevezték, a gyakorlatokat cserkészkirándulásnak álcázták. Ez 1937-től változott meg, az iskola ekkortól a magyar királyi Zrínyi Miklós Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet nevet vette fel, a tisztikar ismét katonai rangján szerepelt. Az intézmény egészen az 1942/43. tanévi átszervezésig (amikor is gyalogsági hadapródiskola lett) őrizte a K. und K. idők katonai hagyományait és szigorú „keménygalléros nevelési szellemét”. (Ez Nemeskürty kifejezése.) Az intézményben katonai jellegű fegyelem és szolgálati rend uralkodott, a délelőtti tanítást délután szoros napirend szerint szabályos katonai kiképzés (lövészet, fegyverismeret, térképismeret és tereptan stb.) követte. Oktatási szempontból az iskola lényegében reálgimnázium volt. Két idegen nyelvet kellett tanulni (ebből a németet mindenkinek kötelezően), erős volt a természettudományi és a matematika-, fizikaoktatás, de fontos tantárgynak számított a rajz és a torna is, valamint a vívás. A katonai reáliskolák nem pusztán az oktatás és a katonai előképzés színterei voltak, a nevelésre is nagy hangsúlyt helyeztek. A Zrínyi 1935/36. évi értesítőjének egyik tanárszerzője a nevelés fő célját és nehézségét abban látta: „Meg kell törni az akaratot, de úgy, hogy a cselekvőképességből ne veszessen el semmi. [...] A katonai nevelés célja, hogy a gyermek úgy és azért tanuljon meg engedelmeskedni, hogy majdan parancsolni is tudjon.” Mindez párosult az intenzív vallásos és hazafias neveléssel: amelynek eszközei voltak az ünnepek, szónoklatok, olvasmányok és filmvetítések. Minden ünnepélyesebb eseményen egy növendék elmondta a Zrínyi-fohászt: „Adassék tisztelet a katonaeszménynek. A hazáért megdicsőültek szelleme töltson el, és a magyarok istene segítsen meg minket!”

Nemeskürty nyolc éven át járt a Zrínyibe. Magaviselete és rendszeretete mindvégig kitűnő volt. A német nyelv mellett az olaszt tanulta, ezekből éppúgy kiválóan megfelelt, mint a magyar és a történelem, a földrajz és a mennyiségtan tárgyaiból. Az 1938/39. évi osztályrangsorban a 12. volt. Szeretett tanulni, saját elmondása szerint inspirálta őt, hogy naponta bizonyítani kellett testi és szellemi képességeiket. A Zrínyiben magáévá honosított etikai normák egész életét végigkísérték, meghatározták. Utóbb, már közíróként, ezt vetítette ki a történelemre, ezt kérte számon történelmi munkái főszereplőin. Ezeket az esztendőket, a zrínyis szellemiséget így írta le az *Elrepült a gyors idő* címen 1998-ban kiadott számvetésében:

„Mégis nagy szerencsémnek tekintem, hogy tízévesen, 1935 őszén katonaiskolába kerülhettem. Mint amúgy is könyveket bújó fiú, apám halála után, mely mélyen lesújtott, emberkerülővé komorodtam. Pécssett kiűzték belőlem a búskomorságot, és »gatyába ráztak«. Sportoltam, egészségesen éltem, az irodalomról sem kellett lemondanom [...] tény, hogy tisztelni tanultuk Szerb Antalt, irodalomtörténetéből készültünk érettségire, s volt olyan parancsnokunk, aki Szabó Dezsőre esküdött. Volt, aki viszont Veres Péterhez íratott velünk levelet [...] Magyartanárom egy szép napon kezembe nyomott egy kéziratcsomót: olvassam el, s mondjak róla véleményt. Sógora uradalmi intéző, történelmi tárgyú ifjúsági regényt írt, beküldené egy pályázatra, de vajon tényleg jó-e? Nagyon tetszett, meg is indokoltam. Ez a kézirat volt *A koppányi aga testamentuma*, Fekete István regénye. A pécsi katonaiskola, mely Ausztria–Magyarország mindössze két honvéd hadapródiskolája közül az egyik volt (a másik Nagyváradon, ahová édesapám járt), amelyet oly jelesek végeztek el, mint például Krlezsa Frigyes, akinek nevével magam is találkoztam a végcéablak párkányára firkantva (a világirodalom Miroslav Krlezsának ismeri őt), tudatosan pártolta a művészeteket, mert parancsnokaim felfogása szerint a magyar katona önértetét az irodalom, Balassi, Zrínyi, Bessenyei, a két Kisfaludy ismerete csak növeli. Az épület homlokzatán ez állt: »*Armis et litteris.*« (Fegyverrel és tudománnyal.) Rendszeresen jártunk színházba [...] A folyosókon a képzőművészet történetének remekei sorakoztak reprodukciókban, rövid magyarázatokkal [...] A dísztermet, díszlépcsőházat Zrínyi Miklós életének epizódjait ábrázoló freskók díszítették. Rendszeres filmvetítéseken már akkor (!) elmagyarázták a filmesztétikát, a növendékek zenekara pedig klasszikusokat és kortárs magyar zeneszerzőket tanult be.”

Mire elérkezett az 1942/43-as tanév, már javában zajlott a világháború. Az utolsó tanévre rányomta bélyegét a régi katonai nevelőintézet-típus megszüntetése és a 2. magyar hadsereg pusztulásának híre. A háború a fegyvernemválasztást is meghatározta, legtöbbször a korszerű fegyvernemekhez, a gyorsalakulatokhoz kívántak kerülni. Nemeskürty minden bizonnyal a családi hagyomány (az életét a dunai hajózásban és hajózásért eltöltött apai nagypapa) hatására és a Horthy Miklós iránti személyes tisztelet miatt a folyami erőkhöz jelentkezett.

1943 májusában, a jeles érettségi vizsga utáni napon, azonnal be kellett vonulnia a magyar királyi Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémiára, a Hűvösvölgybe, ahol gyorsított folyamór-szakkiképzést kaptak: már szeptemberben a másodévbé léptek, 1944. január 1-jétől a nyár végéig pedig a harmadik évfolyamot végezték el. 1944 nyarán légvédelmi lögyakorlaton, Eszterháza és Fertőszentmiklós között amerikai bombázókat lőttek le az ütegek, a műszakiak feladata lett a lelőtt amerikai pilóták kimentése és fogolytáborba kísérése. Októberben Gyömrő határába vezényelték őket harckocsiárkokat ásni, majd visszatérve, a Ludovikán éltek át Budapest bombázását.

Frontszolgálat és hadifogság

Miután a honvéd műszaki akadémiát az 1944. évben „igen jó” eredménnyel elvégezte, Nemeskürtyt társaival együtt 1944. november 15-én a folyami erőknél csapattisztai szolgálat ellátására alkalmasnak nyilvánították, és hadnaggyá avatták. Ám szinte ezzel egy időben a nyilas vezetés a folyamórséget, mint a kormányzóhoz hűséges erőt, egy tollvonással feloszlatta, és tagjait áthelyezték a gyalogsághoz. Így neki is le kellett tenni a folyamór-egyenruhát, amit degradálásként élt meg. Ezután a Ludovikával együtt Körmendre települtek, ahonnan Nemeskürtyt november 23-án Németországba, a Berlin melletti Döberitzbe küldték egy magasabb fokú katonai továbbképző tanfolyamra, ahol sokat tanult. Emellett tanúja lett Berlin irtózatoss bombázásának és végnapjainak. A továbbképzés végeztével, kalandos hazavonatozást követően, 1945 áprilisában a Lóskai Ferenc tábornok vezényelte csallóközi 9. hadosztály kötelékében megszervezett rohamzászlóalj aknavető szakaszparancsnokává nevezték ki. Részt vett a Szenc körüli utóvédharcokban, amelyek során alakulatuk sikeresen visszavonult Ausztria területére, Passau környékére. Ott néhány fiatal tisztel közösen úgy döntöttek, hogy elindulnak jelentkezni eredeti fegyvernemüknél, a Linz mellett horgonyzó dunai flottillánál. Hajmeresztő kalandok után el is érték azt, ám annak nyilas parancsnoka szökésért letartóztatta és a Körös nevű kiképzőhajó horgonyhelyiségébe záratta őket. A halálos ítélet végrehajtása előtt amerikaiak ütöttek rajtuk, és így megmenekülve, 1945. május 5-én amerikai hadifogságba kerültek.

A Duna jobb partja amerikai megszállás alatt volt, a bal part Passautól 10–20 km-rel lejjebb a szovjet hadsereg alá tartozott. A szovjetek által elfogott magyarokat Szibériába, szovjet lágerekbe vitték, míg az amerikaiak nem kezelték őket igazi fogolyként. Felügyelet alatt álltak ugyan, de sportolhattak,

ellátást kaptak, kisebb feladatokkal is megbízták őket, például az amerikai tisztek sétahajókázni vitették magukat velük. Nemeskürty közben szerencsésen túlélte egy súlyos fertőző betegséget (valószínűleg tífuszt), és megtanult angolul. Végül öt hónap hadifogságot követően a magyar műszakiakat és flottillásokat a Dunába robbantott passauai híd roncsainak eltávolításában való közreműködésük jutalmaként, 1945. október 5-én amerikai katonai kísérettel hazaszállították Magyarországra. Itt október 10-én jelentkezett a budapesti 1. honvédkerületi parancsnokságon, ahol az igazolóbizottság alapos kikérdezést követően „igazoltnak” nyilvánította. Pár hét múlva behívták a Honvédelmi Minisztériumba, ahol felajánlották, hogy lépjen be a demokratikus honvédségbe. „Miért lépjek be, hát az vagyok, nem?” – kérdezte. Nem osztották be sehova, és még egy esztendeig kapta a hadnagyi fizetését, bár bejelentette, hogy beiratkozik a bölcsészkarra, mert tanár kíván lenni. Szolgálatból való elbocsátására az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében, „ellátási igényének meghagyása mellett”, 1946 szeptemberében került sor.

Ördögi kísértetek

Nemeskürty még 1944 nyarán, egy siófoki vitorlaskiképzés során összeismerkedett Bohuniczky Szefivel, a kor kedvelt írónohjével, akinek csöndes, fanyar humorú írásait (*Az esztergomi hitbizomány, Három év*) már korábban olvasta. A Balaton felett szálló Liberátorok és kéttörzsű vadászgép kísérőik szolgáltak háttérként beszélgetésükhöz. Az író egy ponton nyomatékkal azt mondta: „hagyja fiam, a katonaságot... Ugye megígéri, hogy abbahagyja? Nem való ez magának.” Ez az élmény is ösztönözte, hogy azt a régóta dédelgetett álmát, hogy író és tanár legyen, megvalósítsa. 1946-ban beiratkozott a Pázmány Péter Egyetem Bölcsészettudományi Karára, magyar–olasz–művészettörténet szakra. Irodalomtörténetet Horváth Jánostól, Alszeghy Zsolttól és Turóczy-Trostler Józseftől tanult. Lukács Györgynél és Kornis Gyulánál filozófiát hallgatott, a művészettörténetet Gerevich Tibor oktatta. 1947-től kezdődően első írásai is megjelentek a Sík Sándor szerkesztette *Vigilia* című katolikus folyóiratban egyebek közt Mándy Iván, Rába György, Tamási Áron és Rónay György kötetéről. Bár Nemeskürty lelkesen és jól tanult, 1948-tól baljós jelek mutatták, hogy Ludovikát végzett édesapja és saját katonai pályafutása miatt osztályellenség lett. Szemére vetették azt is, hogy klerikális folyóiratokba írogat. 1950 júniusában végbizonysítványt is csak Király István, akkor fiatal kommunista egyetemi oktató

jóindulatából kapott, aki bár azt az utasítást kapta, hogy meg kell buktatnia őt, háromnegyed órás vizsgáztatást követően aláírta a szigorlatát.

Az ifjúságot ezzel a pedigérével természetesen „nem ronthatta meg”, ezért egy ideig rendes tanári állást sem kapott. Ez azonban nem érte készületlenül, mivel már 1946-tól kezdődően magának kellett gondoskodnia megélhetéséről. Az egyetem mellett tanítványokat korrepetált, könyvügynökösködött, előkelőségek budai kertjeit gondozta, éjszakai munkát vállalt egy kőbányai sör- és szeszfőzdében. 1946 őszén pedig az egyetem mellett elvégzett egy konzervipari szaktanfolyamot, hogy alkalmasint átvehesse anyai nagyapja neszmélyi családi szeszfőzdéjét. 1947-ben a szakmunkásoklevél birtokában megkapta az engedélyt egyéni vállalkozóként a szeszfőzde üzemeltetésére, azzal a feltétellel, hogy helyben kell laknia. A neszmélyi kis manufaktúra hamarosan jól jövedelmező üzem lett: telente a bor- és gyümölcsstermesztő parasztok ceفرéjét és a tágabb környéken olcsón felvásárolt gyümölcsöt főzte ki. 1948-ban Nemeskürty már minden gyümölcsfajtából készített pálinkát, és szeszfőzdéjének olyan híre lett, hogy még Dobi István országgyűlési képviselő, 1948-tól az ország miniszterelnöke is nála főzetett.

Nemeskürty 1949. március 27-én megnősült, a Bakáts téri templomban a család jó barátja, Horváth Sándor világhírű Domonkos-rendi hittudós adta össze a berlini születésű, német származású, de magyarországi iskolába járt Illés Harriettel, akivel még 1943 karácsonyán ismerkedett meg. 1949 végén államosították a neszmélyi szeszfőzdét, így mire 1950-ben megkapta a tanári diplomáját, friss házasként munka és jövedelem nélkül maradt.

Ekkor egy szerencsés véletlen folytán György Júlia orvospszichológus Hegyhát úti fiúnevelő intézetébe került nevelőnek. Zsidó árvák, a Rajk-, a Pálffy- és a Magyar Közösség-per áldozatainak szülők nélkül maradt gyermekei között tanulta meg, hogy a türelem, a nyugodt erély és a szeretet együtt képes a gyermeket formálni. György Júlia, a kiváló pedagógus mellett ott nevelősködött akkor Csernus Tibor későbbi neves festőművész, Szedő Dénes Ferenc-rendi szerzetes, elkergetett rendházfőnök és egy rövid ideig Pilinszky János is. 1951 tavaszán azután megszüntették a gyermekotthont, Nemeskürtynek újból állás után kellett néznie. Ráadásul február 20-án elvették tiszti rendfokozatát, és horthysta reakcióként tartalékos honvéddá fokozták le. A reménytelennek tűnő helyzetben egy ismerős sietett segítségére. Azzal a feltétellel, hogy megtanul oroszul, Nemeskürtyt beajánlotta a IX. kerületi tanács oktatási osztályára orosz nyelvtanárként. Föl is vették, és 1951-ben a rettegett hírvé Illatos úti általános iskolába helyezték. Beleszóppent a munkásosztályba. A harmadik elemitől fölfelé valamennyi osztályban tanított, esténként pedig kérges kezű felnőtteket írni-olvasni. Reggel hat és hét óra

között a Soroksári úti Magyar Gyapjúfonó és Szövőgyár igazgatóját és párttitkárát korrepetálta magyar helyesírásra és fogalmazásra, akik tanulatlan munkából lettek vezetők. A katonamúlt és a György Júliánál tanult módszerek segítségével azonban megszelídítette a gyerekeket, és néptanítóként sikeresen helytállt. Eközben szorgalmasan tanult oroszul a pedagógiai főiskola kihelyezett tanfolyamán, és 1952 júniusában megszerezte az orosz nyelvtanári oklevelet. Ebben az évben született egyetlen gyermeke, Harriet.

Az 1953. esztendő már a Mester utca 67. szám alatt működő általános iskolában érte. A tanítás mellett elvállalta az ottani irodalmi és színjátszó szakkör vezetését. Megtanulták és előadták Bornemisza Péter eredeti, régi magyar (meglehetősen nehéz) szövegű *Elektráját*, ami sikert aratott nemcsak a környékeliek, szülők és ismerősök, de meghívott íróvendégei körében is. Nemeskürty választása nem véletlenül esett Bornemisza darabjára, hiszen első tudományos dolgozatát 1951-ben Bornemisza *Őrdögi kísértetek* című munkájáról írta, s akkoriban induló tudományos érdeklődésének és tudósi pályájának egyik legfontosabb szereplője – egykori professzorának, Horváth Jánosnak az ösztönzésére – Bornemisza Péter lett. Később több, a régi magyar irodalomtörténészek által elismert tudományos közleményt, könyvet is megjelentetett róla.

1954-ben újabb, immár sokadik váratlan fordulat történt pályafutásában, behívták a Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnökségére, ahol katonai tapasztalatokkal rendelkező, a katonai szakkifejezéseket ismerő nyelvtanárokat kerestek a Műegyetem akkor megszervezett Hadmérnöki Karára. Óriási meglepetésére elfogadták bolyais oklevelét, „horthysta” múltját, és polgári alkalmazottként fölvettek nyelvi lektornak és irodalomtanárnak. Ettől kezdve két évig a Lónyai utcai református gimnázium tömbjében helyet kapott hadmérnöki kar megbecsült oktatója lett, jó fizetésért. Nem tagadta meg érdeklődését, népművelő hajlamát, ott is irodalmi kört szervezett. Ezt a nyugodt időszakot kihasználva több tudományos dolgozatot írt a régi magyar irodalom egyes alkotóiról, Bornemisszáról és Balassi Bálintról, a Magvető Kiadó számára összeállított egy kis kötetet is Bornemisza Péter műveiből, és a *Nagyvilág* című, akkor induló folyóiratban korábbi filmkritikái folytatásaként egy filmelméleti tanulmányt is megjelentetett: *Laokon, vagy irodalom és filmművészet határaitól*.

1956-ban a 200 ezer fős néphadsereg gyors létszámcsökkentésével párhuzamosan az önálló hadmérnökképzést is megszüntetésre ítélték. Az ismét állás nélkül maradt Nemeskürtyt Csanádi Imre költő és kiadói szerkesztő, akivel a *Vigilia* körül tömörülő írók társaságában ismerkedett meg, beajánlotta Hegedűs Géza igazgatónak a Magvető Kiadóba lektornak. Ott Abody Bélával, Hegedűs Gézával

azok közé tartozott, akik a szellemi ellenállást választva, olyan szerzők munkáját törekedtek megjelentetni, akik korábban be lettek tiltva. Az alatt a rövid időszak alatt (1956–1957 folyamán), amíg nem működött a cenzúra, közel száz kitűnő könyv jelent meg a különböző hazai kiadóknál. A Magvetőben kinyomtatták például Szabó Dezső egyik kötetét, Nemeskürty szerkesztésében antológiát fiatal íróktól (egyebek közt Csurka István, Galgóczy Erzsébet, Hernádi Gyula írásai szerepeltek benne), és ő javasolta, egyengette barátja, az egykori kőszegi cőger Ottlik Géza *Iskola a határon* című remekművének kiadását. Emellett olasz műveket fordított magyarra, filmelméleti tanulmányokat és kritikákat írt, és ekkoriban fejezte be Bornemisza-monográfiáját, abból kerekedett ki *Bornemisza Péter az ember és az író* címmel 1956 őszén megvédett kandidátusi disszertációja. Nem exponálta magát az októberi–novemberi eseményekben, visszavonultan élt, külvárosi lakásukban azonban rendszeresen összejöttek olasz és magyar írók, filmesek, történészek, ami nem volt veszélytelen azokban az időkben.

Az irodalmi és a művészeti életben az 1956 utáni megtorlást Marosán György irányította. A péknek is csapnivaló, műveletlen, szélsőséges bolsevik álláspontot képviselő Marosán vezetésével számos íróat lecsuktak, kiadóvezetőt elmozdítottak (többek között Hegedűs Gézát is), helyükre pártkádereket ültettek. Ezt az időszakot a Nemeskürty család számára is az állandó számonkéréstől, az elhurcolástól való szorongás és az anyagi gondok jellemezték, ami csak 1959-ben ért véget.

A filmművészet vonzásában

A forradalom utáni magyar filmgyártás és az ország elszigeteltségének csökkentése érdekében 1959-ben a pártban elhatározták a filmszakma korszerűsítését és átszervezését, új, fiatal tehetségek filmhez juttatásának engedélyezését. A film-főigazgatóság vezetői a rivalizáló rendezői csoportok egyik prominense helyett ekkor a filmelméleti tanulmányaival és filmkritikáival már komoly nevet szerzett, de kívülállónak számító Nemeskürtyt kérték föl egy új filmműhely, a Budapest Filmstúdió vezetésére. A korlátozott pluralizmus háttérében az a változás húzódott meg, amely a magyar kultúra irányításában állt be. A párton belüli hatalmi irányzatok küzdelme nyomán 1959-re a kulturális élet felügyelete a pragmatikus, az irodalmi életet ismerő Aczél György kulturális miniszterhelyettes fennhatósága alá került, aki az értelmiséggel valamiféle kiegyezésre törekedett. A kultúrpolitikus figyelmét a magyar írók terelték Nemeskürtyre. Aczél később egy beszélgetés során megbizonyosodott arról, hogy az egykori ludovikás nem áll

ellenségesen a rendszerhez. Arra a kérdésére például, hogyan lehet, hogy horthysta létere a forradalom idején nem vett részt a harcokban, Nemeskürty azt válaszolta, pontosan azért, mert Ludovikát végzett, tudta, hogy a forradalom győzelme a szovjet hadsereg jelenlétében katonailag lehetetlen, és tömeges mártíromságot nem szabad vállalni. Ez az együttműködés, az aljas megalkuvást elkerülő okos kompromisszum a hatalommal, az Illyés Gyula-féle „életben maradás” a haza érdekében, vezette Nemeskürtyt az 1960-as évektől a pályáján.

Így történt, hogy 1959. április 1-jétől a kiadói szerkesztést fölcserélte a filmkészítés és -gyártás gyötrelmesebb világával, amelyben stúdióvezetőként huszonhat éven át meghatározó szerepet játszott. A Budapest Filmstúdióban (amely többszöri átszervezés, átnevezés után 1976-tól a Mafilm „Budapest” stúdiója néven működött) irányítása alatt 160 egész műsort betöltő játékfilm készült. A kezdeti politikai bizalmatlanságot és nehézségeket elhárítva, fokozatosan megvalósította elképzeléseit: a rendezőket alkotóként bevonta a forgatókönyv elkészítésébe, addig be nem mutatkozott tehetségeknek adott lehetőséget forgatókönyvíróként, operatőrként, rendezőként. Törekvései eredményeként rendezhetett játékfilmet nála a fiatal Jancsó Miklós, Várkonyi Zoltán, Szinetár Miklós, Kézdi-Kovács Zsolt, Szabó István, Koltay Gábor, Gothár Péter, Bereményi Géza és még lehetne sorolni, operatőrként az ő stúdiójában tűnt fel Sára Sándor. Több mint húsz elsőfilmes pályája indult az általa vezetett stúdióból. Olyan alkotások születtek Nemeskürty támogatásával és közreműködésével, mint Várkonyi Zoltán rendezésében *A kőszívű ember fiai* (1965) vagy az *Egy magyar nábob* és a *Kárpáthy Zoltán* (1966), valamint az *Egri csillagok* (1968), Jancsó *Szegénylegények* (1965) és *Csillagosok, katonák* című filmje (1967), a Fábry Zoltán nevével fémjelzett *Ötödik pecsét* (1976), Mészáros Márta: *Napló gyermekeimnek* (1982), a Koltay Gábor rendezte *István, a király* (1983), hogy csak néhányat soroljunk ezek közül. Jó néhány film – például az *Egri csillagok* – forgatókönyvét is ő írta. A Budapest Filmstúdió vezetőjeként ő felelt a magyar játékfilmgyártás negyedéért, egy időben feléért. Számos nemzetközi fesztiváldíjat nyertek filmjeikkel, több filmfesztiválon maga is meghívott zsűritag volt. 1985-ben azután áthelyezték a Magyar Filmintézetbe igazgatói beosztásba, onnan ment nyugdíjba 1987-ben.

Olthatatlan érdeklődése a filmművészet iránt gyermekkorából eredt, moziba édesapja vitte el először. Saját szavai szerint 1939 januárjában, tizenhárom és fél éves korában kezdte vezetni a látott filmek naplóját, 1955-ig azt is feljegyezte, mely napon, sőt eleinte, hogy mely moziban látta a filmet. Magyarországon elsőként írta meg a magyar film történetét (1965). Ezt a könyvét angolul, németül, oroszul és lengyelül is kiadták. Majd egy tucat kötetet írt a hazai és a nemzetközi

filmművészet témáiban (például Fábry Zoltánról, Federico Felliniről, a filmművészet új útjairól stb.), és számtalan cikket, tanulmányt, szöveggyűjteményt publikált a filmelmélet új törekvéseiről, forgatókönyvekből köteteket adott ki. A hazai filmkritika és filmesztétika történetének elkészítéséért 1966-ban elnyerte az irodalomtudomány doktora címet. Filmes tevékenységéhez kapcsolódó gazdag hagyatéka a család adományaként 2022-ben a Filmarchívumba került.

Egy moralista lázadása – kíméletlen szembenézés a magyar múlttal

Nemeskürty már elemista korában elkezdett verseket írni, majd az 1940-es évektől novellákat, az 1950-es évektől film- és irodalomkritikát, tudományos értekezéseket és tanulmányokat. Legnagyobb hatású műfaja azonban a történelmi széppróza lett, amelynek születéséről így emlékezett *A „regényes” történelem* című írásában:

„idejekorán rádöbbenhettem: sose lesz belőlem költő, legföljebb versfaragó. Akkor viszont inkább a próza. De miféle próza? Úgy gondoltam, ifjúvá cseperedve, hogy az irdatlan mennyiségű regényhalmaz tömegéből csak olyan műfaj emelkedhet ki, amilyent még nem műveltek, vagy elvértve műveltek [...]. Így született meg bennem az elhatározás: fel kellene eleveníteni a Zrínyi, Bethlen, Bessenyei művelte elmélkedő-tanító történelmi elbeszélő tanulmányt, amely nem regény, hanem történelem, de nem tudós köntösben, viszont a szó művészi erejével előadva. [...] Így határoztam el magam, hogy közreadom a magyar történelem általam fontosnak ítélt mozzanatait a magam értelmezésében [...]. Ezen belül is az érdekelt, hogy a) milyen és hányféle kínálkozó döntési lehetőség közül választotta valaki (államférfi vagy maga a nemzet) éppen azt, amit? b) ugyanakkor, amikor valami történt, mi történt másutt? Vannak-e országoktól független, közös indítatású cselekvések, és ha igen, miért, melyek azok?”

A Nemeskürty által az 1960-as évektől művelni kezdett történeti (történelemlről szóló) széppróza gyökerei tehát a fent említett régi magyar irodalmi forrásokból táplálkoztak, és marxista elméletirók, Lukács György, Antonio Banfi és Antonio Gramsci történelemfelfogására támaszkodtak, akik szerint a történetírásnak magyaráznia, értelmeznie kell a történelmet. A döntési lehetőségek sorra vételével a történetíró „teljesíti a történetírásnak azt a feladatát, hogy – Antonio Banfi szavai szerint – etikai irányt is adjon cselekvésünknek, ezzel pedig nem tesz egyebet, mint a ma emberét, a ma olvasóját igazítja el, saját jelenkorbeli felelősségére figyelmeztetve”.

Nemeskürty utóbb vakmerő vállalkozásnak nevezte „az olvasóval együttgondolkodva élni át múltunk legkritikusabb pillanatait. Ráadásul a filmstúdió-munka

nagy odafigyelést kívánó, első eredményeivel párhuzamosan”. A magyar történelmet feldolgozó, közel tíz kötetből álló sorozata maradandó, máig tartó hatást gyakorolt a magyar történelmi tudatra. Ennek a könyvfolyamnak legelső, s mindjárt óriási visszhangot kiváltó darabja az 1526–1541 (Buda török kézre kerülése) közötti tizenöt év történetének elbeszélése volt *Ez történt Mohács után* címmel. Irodalomtörténeti kutatásai, a Bornemisza Péter-monográfia és *A magyar széppróza születése* (1963) elkészítése során ugyanis arra döbrent rá, hogy a hazai irodalomtudomány és történettudomány egymásra ügyet sem vetve, párhuzamosan működik. Az irodalmi forrásokat a történészek figyelmen kívül hagyják, és nem nyújtanak magyarázatot arra a feltűnő tényre, hogy miközben a magyar állam a mohácsi csatát követően évszázadokra megszűnt létezni, a magyar nyelvű széppróza éppen akkor szökött virágba, fönntartva az azonosságátudatot. A Mohács-kötetben (és az azt követően írottakban is) arra kereste a választ, történhetett-e valami másként, volt-e más alternatíva, és mi okozta az állam (a hadsereg) pusztulását. A magyar állam bukásának okát a feudális magyar nemességben, annak bűnös hanyagságában és felelőtlenségében találta meg, amelyet kíméletlenül ostorozott, míg az eseményekben részt vevő katonákat elsiratandó áldozatként mutatta be. A Mohács-kötet lett az elindítója a hosszan továbbgyűrűző „Mohács-vitának”, amelyben történészek, írók, művészek foglaltak állást Nemeskürty ellen vagy mellette. A rázúduló történeti kritika (Szakály Ferenc, Barta Gábor, Sinkovics István) szerint figyelmen kívül hagyta a történeti módszereket, a forráskritikát és a források egy részét, fejére olvasták tárgyi tévedéseit. Történelemszemléletét a nacionalizmus ellen indított, deheroizáló törekvésekkel kapcsolták össze. A Mohács-könyvről *A nemzeti önérzet zavarai* címmel (1967) a legélesebb bírálatot megfogalmazó Perjés Géza (egykor maga is cőger és ludovikás) egyenesen olyan osztályharcos, antif feudális vulgármarxista szemlélet újjáéledését látta Nemeskürty munkájában, amelyik alkalmas a történelmi tisztánlátás, a nemzeti önismeret megzavarásához, s amelyet a magyar történetírás már meghaladott. Nemeskürty a maga mentségében ironikusan azt írta: „Ez a munkám a sors ritka kegyeként nem merült feledésbe; a történelem tudományának képezített mesterei lankadatlan buzgalommal támadják, az ilyen képezítéssel nem rendelkező jámbor olvasók viszont gyanútlanul olvassák, nem is sejtve, hogy ezzel önlelküket mérgezik.” Egy biztos, a könyvnek hatalmas közönségsikere lett (két kiadást ért meg), s Nemeskürty hamarosan megírta a Mohácshoz vezető végzetes utat *Krónika Dózsa György tetteiről* (1972), majd pedig az 1542–1552 közötti tíz esztendő történetét *Elfelejtett évtized* (1974)

címmel, végül az elkészült trilógiát egy kötetbe foglalta a Kisfaludy Károly Mohács-verséből kölcsönvett *Őnfia vágta sebeit* címen (1975).

Ugyancsak a moralista felelősségkeresés jegyében született másik óriási hatású történeti munkája, a *Requiem egy hadseregért* (1972) című kötet, amelyben az országvezető réteg bűneként mutatta be a magyar 2. hadsereg 1943. januári doni katasztrófáját. Nem kevesebbet állított, mint hogy a magyar államférfiak és a katonai vezetők áldozatul dobták a kiképzetlen, rosszul felszerelt katonákat, akik a hazát nem akarták cserbenhagyni, noha a haza cserbenhagyta őket. „Ezeket az embereket, ezt a százezernyi férfit egyszer el kell siratni. Mert zömükben áldozatok voltak.” A könyv elévülhetetlen érdeme, hogy kései elégtételt szolgáltatott a Horváth Miklós 1959-ben kiadott *A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál* című adattárában – amely az egyetlen hozzáférhető munka volt itthon 1972-ig a témában – gyáva tömegként ábrázolt honvéd hadsereg tagjainak, a túlélők és elesettek családjának.

Igen érdekes Nemeskürty művének születése és utóélete. 1966-tól a HM engedélyével módszeresen kutatta a 2. hadsereg levéltári anyagait, és tanulmányozta az időszakról készült beszámolókat, regényeket. Az 1968 őszen elkészült kéziratot több kiadó is elutasította (az egyiknél egy államvédelmis lektor föl is jelentette, amiért a horthysta m. kir. hadsereget dicsőítette), mígnem Oláh István tábornok, akkor a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökség főcsoportfőnöke bekérte, elolvasta, majd kiadásra alkalmasnak találva eljuttatta Kardos Györgyhöz, a Magvető Kiadó igazgatójához. Háromévi hányódása után így jelenhetett meg 1972-ben.

E kötet hatására Perjés Géza megváltoztatta korábbi véleményét Nemeskürty történelemszemléletéről, szubjektív indítékairól, és 1974 júniusában egy levélben békejobbot nyújtva, ezt írta neki:

„a volt Zrínyi növendék etikai normáinak kivételése a történelemre végeredményben tényleges hatóerővé, historiográfiai tényezővé vált, mert ugyebár Nemeskürty növendék haragos kiáltása után ma már valójában nem lehet megelégedni azzal, amit Mohácsról, a doni katasztrófáról eddig írtak [...]. Itt van tehát munkásságod jelentősége: kérdéseket teszel fel, melyekre válaszolni kell.”

A nemzet „tanár ura”

Írói repertoárja a történelmi témájú munkák mellett a magyar irodalomtörténettől a film- és művelődéstörténeti összefoglaló művekig terjedt. Elvezetesen megírt tudományos és ismeretterjesztő kötetei nagy példányszámban, három-négy kiadásban

jelentek meg. Tanári habitusát mutatja, hogy az eddig említetteken túl a televízióban 1963–1967 között ifjúsági filmklubot vezetett, 1960-tól tíz éven át esti sorozatot állított össze a filmtörténet nagy alkotásaiból, amihez bevezetőt mondott. 1961-től nyugdíjba vonulásáig a Színház- és Filmművészeti Főiskolán filmtörténetet adott elő, kezdetben óraadó tanárként, 1979-től kinevezett egyetemi tanárként. 1993-tól művelődéstörténetet tanított a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

Sokoldalúságának, széles tudásának, gazdag élettapasztalatainak, a film- és a televíziós szakmában, valamint az irodalomtörténetben elért eredményeinek és nem utolsósorban kiegyensúlyozott személyiségének köszönhetően az 1980-as évek végére már ismert és elismert közszereplő volt. Az ezekben az években kibontakozó társadalmi, politikai válságban a cselekvés útját a Hazafias Népfronton belül szervezkedő társaságban és nem az Ellenzéki Kerekasztalban kereste. Ezért esett rá Németh Miklós választása, amikor 1990. január 2-án felkérte a TV elnöki tisztségére, megakadályozandó egy bukaresti típusú véres televíziós álforradalom bekövetkezését. Nemeskürty és a TV elnöksége a feladatot sikeresen végrehajtotta, és nehéz, választási küzdelemtől terhes száz nap után, 1990. április 8-án, a választások befejezését követően lemondott, hogy szabad döntési lehetőséget adjon az új kormánynak. Ezután Antall József miniszterelnöktől megbízást kapott az Országos Ösztöndíjbizottság (amelynek leple alatt korábban szabályos, külföldön ténykedő hírszerző csoport működött) újjászervezésére, majd a Kiadói Főigazgatóság helyébe lépő Magyar Könyvalapítvány irányítására.

A keresztény, nemzeti elkötelezettségű Nemeskürty a hozzá méltó feladatot 1998-ban a millenniumi emlékv kormánybiztosává történt kinevezéssel kapta meg. Ő lett a felelőse, hogy szervezze, hangolja össze az állam, a települések és az egyház törekvéseit ezekre a megemlékezésekre, amelyeknek a célja a magyarság nemzeti önértetének és keresztény öntudatának fölszabadtítása, megerősítése volt. A 2000-es millenniumi év hivatalosan 2001. augusztus 15-én zárult, leglátványosabb eseménye a koronázási ékszerek ünnepélyes átvitele volt a Nemzeti Múzeumból a Parlamentbe 2000. január 1-jén. 2001. augusztus 15-én a koronát felhajtották a Dunán a Magyar Dunai Flotta monitorainak kíséretében, ahol az állam és a kormánypártok vezetői fogadták, akikkel egy misén vett részt az esztergomi bazilikában. A koronáról Nemeskürty forgatókönyve alapján Koltay Gábor filmet is rendezett *Sacra Corona* címmel. Emellett számos Szent István-szobrot avattak országsszerte – Kő Pálét a Gellért-hegyi sziklakápolna előtt, Melocco Miklós koronázási szobrát Esztergomban –, s mintegy 3000 településen tartottak ünnepeket. Erre az alkalomra készült Szokolay Sándor *Symphonia Hungarorum* című operája, és bemutatták Hidas Frigyes zeneművét, a *Szent István intelmeit*.

A millenniumi megemlékezések sorozatának szervezésében játszott érdemeit 2001-ben Corvin-lánccal és a Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztjével ismerték el, és az 1997-ben már katonailag rehabilitált, nyugállományú ezredessé előléptetett Nemeskürty Istvánt Mádl Ferenc köztársasági elnök 2001. augusztus 13-i határozatával dandártábornokká nevezte ki. Kimagasló és sokoldalú életművéért megkapta a legmagasabb magyar kitüntetések: 2004-ben Szent István-díjat, 2011-ben pedig Kossuth-nagydíjat adományoztak Nemeskürty Istvánnak.

Nemeskürty István egy páratlanul gazdag és hosszú pályafutás végén, 90 évesen, 2015. október 8-án hunyt el. A belvárosi Szent Anna-plébániatemplomban helyezték örök nyugalomra, római katolikus szertartással. Emlékét lakhelyén, a XIII. kerületben, amelynek díszpolgárává is választották, 2018-tól mellszobor őrzi a Pozsonyi úton.

2025-ben a Nemzeti Közszerződési Egyetemen megkezdte működését egy új, tanárképző kar, amelyen a pedagógusképzés széles spektruma mellett bölcsészettudományi képzés is indul. A tanárképzést a közszolgálat részeként biztosító kar Nemeskürty István tanár, Széchenyi-díjas és Kossuth-nagydíjas író, irodalom- és filmtörténész nevét viseli, tisztelegve öröksége, valamint az általa képviselt értékek előtt.

Irodalom

Nemeskürty István: *Tünődések történelemről, irodalomról. Esszék.* Budapest, Magvető Kiadó, 1985.

Nemeskürty István: *Elrepült a gyors idő.* Budapest, Szabad Tér, 1998.

Nemeskürty István: *Mi végre vagyok a világon.* A beszélgetőtárs Koltay Gábor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.

Nemeskürty István műveinek (könyv, tanulmány, film és kisjátékfilm forgatókönyv stb.) bibliográfiája. In *Nemeskürty István füveskönyve.* Válogatta és szerkesztette: Koltay Gábor. Budapest, Szabad Tér, 2010. 219–237.

Perjés Géza: A nemzeti önérzet zavarai. *Látóhatár*, 17. (1967), 7–8. 683–704.

Zöldi László: *A múlt prófétája. A Nemeskürty-rejtély.* Budapest, Magvető Kiadó, 1989.

Forrás

Nemeskürty István Tiszti okmánygyűjtője. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár, 67785. sz.